

Nostalgie of niet, het aanzien van het dialect in de noordoostelijke provincies van Nederland is de laatste jaren onmiskenbaar gegroeid. Volgens liefhebbers is het een misverstand dat hun streektaal 'verhondst' Nederlands is. Het meest optimistisch over de kansen van de eigen taal zijn de Drenten: „Dichten is vooral weglaten, en dat is de kracht van het Drents. Het understatement is ook iets typisch Drents. Als wij iets heel mooi vinden zeggen we: 'Dat is lang niet lelijk.'”

door Lucas Ligtenberg en Janet Luis

Nederland is officieel tweetalig. Naast het Nederlands is er het Fries, dat eveneens een zogeheten rijkstaal is. Maar niet iedereen zal weten dat een derde taal aan een stille opmars begonnen is. In Dublin is een EG-bureau gevestigd voor Europese minderheidstalen. Via de Nederlandse afdeling van dat bureau vroeg de Stellingwerf Schrijversronte subsidie aan voor het maken van een woordenboek van het Stellingwerfs, een Nedersaksische streektaal. De aanvraag werd gehonoreerd met 5.000 Ecu. „Het is niet veel op een budget van een half miljoen, maar het is iets”, zegt woordvoerder Pieter Jonker van de Schrijversronte. Tiarnaam Breatnach van het European Bureau for lesser used Languages legt uit dat het bureau advies geeft aan de EG-commissie maar niet zelf subsidie kan toekennen. „Wij kunnen alleen lobbyen bij alle instituten van de Europese Gemeenschap”, zegt Breatnach, die er de nadruk op legt dat het bureau alleen talen steunt en geen dialecten. Op de vraag of het Stellingwerfs als aparte taal erkend is, antwoordt hij ontkennend. „Wij hebben hier officieel dertig Europese minderheidstalen geregistreerd staan en het Stellingwerfs zit daar niet bij”, aldus Breatnach.

Volgens Leo van Buiten, directeur van de Culturele Raad voor Drenthe kreeg het Drents, dat door ongeveer de helft van de 450.000 ingezetenen gesproken wordt, ook de status van taal. Met deze papieren erkenning valt vooralsnog weinig aan te vangen, maar Van Buiten denkt er ooit zijn voordeel mee te kunnen doen: „Hopelijk kunnen wij op den duur net als de Friezen de rijksdialekten gaan aanspreken.”

Onderzoekers en medewerkers van de talrijke instituten en organisaties die zich met de bestudering van streek en streektaal bezighouden zouden graag het Nedersaksisch

(samen met de Friezen) lid van de Nederlandse Commissie die aangesloten is bij het Ierse minderheidstalenbureau. De Nederlandse tak van de Commissie zetelt in Leeuwarden. De Stellingwerf Schrijversronte in Oosterwolde maakt zich sterk voor het Nedersaksisch dat in het gebied wordt gesproken en is een vierdelig woordenboek aan het maken. „Ze worden elk zo dik als een deel Van Dale”, aldus Pieter Jonker. „Wij horen pas vierhonderd jaar bij Friesland. Voor die tijd was Stellingwerf een soort vrije boerenrepubliek waarvan de natuurlijke grenzen gevormd werden door de riviertjes de Linde en de Tjonger.” Van de 48.000 inwoners van het gebied spreekt overigens maar een minderheid het Stellingwerfs. Voor het maken van het woordenboek krijgt de Schrijversronte naast de EG-subsidie een substantiële bijdrage van het Prins Bernhardfonds (f 100.000,-) en subsidie van de Provincie Friesland. De Schrijversronte maakte in de twintig jaar van haar bestaan ongeveer zeventig boeken. Literatuur is volgens Jonker een groot woord, hij noemt het liever 'schrijverij'. „Hoewel er schrijvers bij zitten die niet voor de bekendere auteurs in Friesland en de overige provincies onderdoen.”

De rivaliteit tussen de vijf noordoostelijke provincies heeft vooral te maken met geld. Drenthe en Groningen staan er financieel beter voor dan Overijssel. Voor de Twente Akademie is het sappelen geblazen. Langs de boekenstellingen en kaartenbakken in het schaars gemeubileerde en tochtige zoldervertrek schuifelen voornamelijk oudere mannen, allen vrijwilligers, want de Akademie kan zich maar een halve betaalde kracht permitteren. Het Gelderse Staring Instituut neemt een tussenpositie in. Behalve in Twente, dat ongeveer 80.000 te besteden

DE OPMARS VAN HET NEDERSAKSISCH

Er zwerft een butje door Nederland

de. Praatte de gedeputeerde zijn mond voorbij, of hoopte hij, twee dagen voor de verkiezingen van de Provinciale Staten, de ongeveer 250.000 platproaters in Stad en Ommelaand op zijn hand te krijgen? Hoe hij het ook bedoeld heeft, zijn woorden gingen in de media een eigen leven leiden. Enkele dagen later wist het Nieuwsblad van het Noorden op de voorpagina te melden dat de benoeming van de hoogleraar Gronings inmiddels had plaatsgevonden. Maar helaas wist men bij de faculteit der letteren van niks.

Een hoogleraar heeft Groningen nog steeds niet, maar sinds 1985 is er wel al de Stichting Grunneger Toal, die als paraplu fungeert voor negen grotendeels al oudere stichtingen die opereren op het gebied van de Groningse taal en cultuur. Zo zijn er geregeld kerkdiensten in het Gronings, waarbij de gelovige zijn *Psaalms en Gezangen* op kan slaan. Ook is er de Grunneger Schrijversverain en de stichting Grunneger Bouk. In Scheemda wordt het tijdschrift *Toal en Taiken* uitgegeven, dat ruim 5.000 abonnees heeft, vijf keer zoveel als bijvoorbeeld *De Revisor* of *Tirade*. Helemaal eerlijk is deze vergelijking niet. Zo heeft bijvoorbeeld ook het Drentse tijdschrift *Oeze Volk* 5.000 abonnees, maar moet het avant-garde blad *Roet* (= onkruid) het met 300 abonnees zien te stellen. „Het is een meertalig tijdschrift met een culturele voortrekkersfunctie”, zegt Leo van Buiten. „Het blad moet dienen als een podium voor een bovenlaag.” Betrokkenheid bij het dialect blijkt ook uit de grote respons die enquêtes in de krant opleveren. Massaal reageerden de Groningers op het verzoek om een toptien van dialectwoorden op te stellen. Er was een duidelijke voorkeur voor 'ouderwetse', typisch Gronings geachte woorden als 'bozzem' (schoorsteenmantel), 'eelsk' (aanstellerig), 'kopstubber' (ragebol), 'hozevörel' (kousevoet), 'greimen' (morsen), 'hupzelen' (bretels), 'scheuvels' (schaatsen) en 'sloif' (opschepelpeel en sukkel).

Maar er zit weinig vernieuwing in het Gronings. Weliswaar schijnt 'spoigelplaatje' voor cd en 'dopenropper' voor flesopener (naar analogie van de al oudere 'koezenropper', de tandarts) ingang te hebben gevonden en is het uit het stadsgronings afkomstige woord 'butje' (halve gare) gesignaleerd tot in Limburg, maar erg inventief is de hedendaagse dialectspreker

dat de IJsselakademie kan ophouden met het vastleggen van lokale verschillen in uitspraak in haar onderzoeksgebied. Het werkwoord zoeken blijkt per plaats anders vervoegd te worden. 'Hij zocht' wordt in Blankenham uitgesproken als 'ij zochte', in Steenwijkerwold als 'hij socht', in Dalfsen 'hi'j such', in de binnenstad van Zwolle 'ij zöch', in Wijhe 'hee zög' en in Heerde 'hie zogg(e)'. Bij het Staringinstituut heeft een onderzoekje uitgewezen dat er in het Varssevelds wel veertig woorden zijn voor lopen, zoals 'päölen' (hard lopen met stijve benen), 'gengelen' (slenteren), 'beren' (door de modder lopen), 'haevelen' (met armen en benen lopen) en 'stieperen' (lopen als een hoogzwangere).

Sommige streektaaliefhebbers hebben hun hoop vooral op het oosten gevestigd. In de Achterhoek werkt men samen met de Duitse tegenhanger van het Staringinstituut, net over de grens in Vreden. „Dat instituut is gemodelleerd naar het onze”, vertelt Grit, „en in het hele gebied spreken we hetzelfde dialect. Er zijn allerlei vormen van samenwerking en we organiseren ook gezamenlijke bijeenkomsten, onder meer een zogeheten Tag des Plat.” De grens tussen Nederland en Duitsland loopt er als een door ambtenaren getrokken streep doorheen, een gevolg van touwtrekkerij in een grijs verleden tussen het Bisdom Munster en het Graafschap Gelre. Met het Achterhoeks kan men zich in een groot deel van Duitsland redden, meent Lex Schaars: „Ze zeggen tot voorbij Hamburg.” De Twente kan zich volgens de Twente Akademie in zijn moedertaal tot Hannover verstaanbaar maken. Van een Hengelose leraar Nederlands is bekend dat hij bij een Deense slager poulet wist te bestellen door te vragen om 'böllekesvlees'.

Uithoek

Het meest optimistisch over het bereik van de streektaal is men gestemd in Drenthe. Leo van Buiten wijst erop dat Drenthe voor Nederland maar een uithoek is en dat hij mede daarom meer is ingesteld op communicatie met de oosterburen. „De grenzen van onze taal lopen niet gelijk met de landsgrenzen. Naar het oosten hebben wij een verwantschap met tachtig miljoen mensen. Je kunt volgens een voormalige medewerker van ons met Drents terecht tot de Oder-Neisse-lijn en naar het noorden tot de Deense grens.”

In eigen land dringt het Drents

deert, bedraagt de subsidie van de streektaalacademies en -organisaties hebben meestal een paar ton. De gelden zijn afkomstig van provinciale en gemeentelijke overheid en van donateurs.

Opgepoetst

Directeur B.J. Thüss van de Twente Akademie wil graag een stokoud misverstand uit de weg ruimen. Het misverstand namelijk dat de dialectspreker zich zou uitdrukken in 'verhondst Nederlands'. „Veel mensen denken dat er eerst het Nederlands was, dat later verbasterd is. Maar het is juist omgekeerd.” Hij legt uit dat je Nederland grofweg in drie taalgroepen kunt verdelen: het Fries, het Nedersaksisch en het Frankisch, zoals dat met grote onderlinge variaties gesproken wordt in de Hollanden, Utrecht, Zeeland, Limburg en Brabant. Uit het Frankische dialect en vooral uit de Hollandse variant ervan is omstreeks de zeventiende eeuw, en onder invloed van de Dordtse Synode, de nieuwe bijbelvertaling en schrijvers als Hooft, Vondel en Cats het Nederlands ontstaan. Het Algemeen Nederlands, vroeger Algemeen *Beschaafd* Nederlands, is te beschouwen als een kunsttaal, als 'opgepoetst Frankisch', volgens Thüss. Als de politieke en sociale constellatie in de zestiende en de zeventiende eeuw anders was geweest, dan hadden we nu waarschijnlijk opgepoetst Nedersaksisch gesproken.

De Stellingwerfse en Drentse initiatieven lokken in de overige noordelijke provincies waar Nedersaksische dialecten worden gesproken gemengde reacties uit: men lacht maar er is ook irritatie. Groningen, Overijssel en Gelderland zitten op internationale erkenning van het dialect niet speciaal te wachten, maar ze zouden wel wat ruimer bij kas willen zitten om nieuwe streekprojecten op touw te kunnen zetten. Stef Grit en Leo Schaars van het Staringinstituut in Doetinchem, een instelling die zich bezighoudt met onderzoek naar het streekeigene van de Achterhoek en de Liemers, kijken elkaar eens aan. „Misschien zouden wij ook eens...” Maar het is duidelijk dat ze niet veel animo hebben om zich in ambtelijk gewirwar te begeven voor een hoger aanzien van het dialect. Dat geldt al evenzeer voor Hennie Beerlage, werkzaam bij de Twente Akademie, een instituut voor streekcultuur dat tijdelijk gehuisvest is in het Rijksmuseum Enschede. „Waarom zou je dat doen? Ik hoef niet door anderen erkend te worden, ik weet dondersgoed wat Twents is.” De voormalige Groningse 'streektaalfunktionaris' Siemon Reker, thans als taalkundige werkzaam bij het Nedersaksisch instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, is niet erg onder de indruk van de Drentse expansiedrang.

„Niemand weet wat precies het verschil is tussen een taal en een dialect”, aldus Reker. „De sociolinguïst professor Verdoodt van de universiteit van Leuven heeft in 1984 toegezegd een criterium op te stellen voor wat een taal is, maar daar is mij nog geen resultaat van bekend.”

Voor het Sallands en het Oost-Veluws dat in haar streek wordt gesproken verlangt Philomène Bloemhoff, dialectkundige van de IJsselacademie in Kampen, al evenmin een EG-erkenning. „Het is ook niet mijn taak om daarnaar te streven”.

Riviertjes

De Oost- en Weststellingwerfers, in het zuiden van Friesland, zijn

Overigens heeft hij vrede met de taalsituatie zoals die is. Hij houdt van het Twents en spreekt het zelf graag, maar hij zou het aan niemand willen opleggen. De acties die de 'Kreerk voor de Twentse Spraak', een aan de Twente Akademie gelieerde stichting, af en toe voert, ziet hij als een vriendelijke aansporing om Twents te spreken en te schrijven en niet als middel om de mensen van het Nederlands af te helpen. 'Praot Twents' en 'Twents as 't eaven kan' valt er te lezen op stickers die de Kreerk in de provincie verspreidt. De tweetalige is volgens Thüss rijker dan degene die maar één taal heeft geleerd, zeker als die taal sterk regionaal gekleurd is. Iemand die naast het dialect het Nederlands goed leert, zal zijn best doen om de twee talen uit elkaar te houden en vervalt niet zo snel in wat Thüss noemt 'een vies, vuil, smerig tussentaaltje'.

Dit verschijnsel, interferentie genaamd, probeert men in de noordelijke provincies de kop in te drukken door middel van cursussen en onderwijspakketten, die de kennis van de streektaal moeten bevorderen. In de hoop dat dan de gewestelijkheid in zal worden gezien van zinnen als „Jan ging naar huis heen”, „Marie moet met het been naar het ziekenhuis”, „Zij hebben de wedstrijd verspeeld” en „Piet heeft de band lek”.

Hoe lief hebben de gewone taalgebruikers in de noordoostelijke pro-

vincies de streektaal? Niemand durft dat met zekerheid te zeggen, maar er zijn duidelijke aanwijzingen dat er de laatste twintig jaar meer aandacht is voor het dialect dan daarvoor. Dialectwoordenboeken en tijdschriften in de streektaal vinden gretig aftrek. Van het eerste deel van het systematische *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD), dat in 1984 verscheen, werden 8.000 exemplaren verkocht. De derde, gewijzigde druk van het *Twents Woordenboek* was ook een succes (4.000 stuks). De vierde druk van *Het Drents woordenboek* uit 1988 is uitverkocht. Het meest geraadpleegde woordenboek is nog altijd het *Nieuwe Groninger Woordenboek* van K. ter Laan, met illustraties en raadsels, dat sinds 1929 enkele keren werd herdrukt. Het zakwoordenboek Gronings-Nederlands uit 1988 moest binnen een jaar worden herdrukt. Erg gewaardeerd wordt de 12.000 lemma's omvattende woordenlijst die in dit boek is opgenomen. Want de streektaalgebruiker heeft behoefte aan spellingsregels. Zo heeft ook de Twentenaar inmiddels zijn 'greune beukskse', *Twents: hoo schrief wie dat?* en de Achterhoeker en 'de inwoner van de Liemers' („Nee, een woord hebben we daar niet voor”) hun *WALD-spelling*, uiteraard in een groen omslag.

J.B. Berns, hoofd van de afdeling dialectologie van het P.J.

Meertensinstituut in Amsterdam, verklaart deze 'dialectgolf' voor een deel uit de sterk toegenomen tweetaligheid van na de oorlog. Daardoor werden het dialect en de dialectspreker uit het slop gehaald waar ze vele decennia in zaten, al heeft het sterk toegenomen gebruik van het Nederlands tegelijk ook tot een flinke nivellering van het dialect geleid. Voor een ander deel meent hij dat nostalgie en behoefte aan folklore verantwoordelijk zijn voor de grote belangstelling. „Als iets dreigt te verdwijnen, dan neemt de belangstelling ervoor juist toe”, aldus Berns. Maar nostalgie of niet, het aanzien van het dialect is de laatste jaren onmiskenbaar gegroeid. De popgroep Normaal droeg in de Achterhoek bij aan de emancipatie van de dialectspreker en de woorden 'høken' (bier drinken en lol trappen) en 'daldeëen' is ook buiten de streek bekend geworden. Het toegenomen belang van de streektaal mag ook blijken uit de commotie die de gedeputeerde Beukema van de PvdA vorig jaar maart in de provincie Groningen veroorzaakte. In Oudeschans hield hij een lezing bij de feestelijke presentatie van het eerste deel van een grammatica van het Gronings, die Siemon Reker aan het samenstellen is. Hij deelde mee dat er besprekingen gaande waren tussen de provincie en de Rijksuniversiteit over het instellen van een bijzondere leerstoel in de Groningse taal- en letterkun-

Zorgelijk

Terwijl de heemraadkunde in Twente bloeit als nooit te voren, is Hennie Beerlage zorgelijk gestemd over het Twents, dat steeds minder gesproken en verstaan wordt. Uit een vorig jaar afgesloten onderzoek, *Twents in Twente*, blijkt dat minder dan tien procent van de basisschoolkinderen onderling nog dialect spreekt. Het Twents is teruggedrongen tot het gebied van huis, tuin en keuken en leidt zelfs daar een kwijnend bestaan. Beerlage: „Ik heb vergelijkingsmateriaal uit 1976 en over zo korte tijd is al vast te stellen dat de situatie is verslechterd”. Hij vindt het vooral jammer dat er in het Twents, in vergelijking met andere streektaalen erg weinig geschreven is. „De Twentenaar zijn niet erg gek met hun taal, ze zijn er niet trots op”, verzucht hij.

Beerlage is niet de enige die vreest dat de streektaalen het op den duur zullen moeten afleggen tegen het Nederlands. Maar de nivellering is nog niet zo ver voortgeschreden

in het algemeen niet. Ook in de andere provincies teert men voorname-lijk op de oude woordenschat. De Twente Akademie voelt weinig voor leuk bedoelde neologismen als 'gleunige töffels' voor patat of 'kuierdraod' voor telefoon. En ook in de Achterhoek moeten ze weinig hebben van kunstmatige woorden als 'kiekkaste' voor televisie of 'hulbezzem' voor stofzuiger.

Het is weinig bekend dat het Drents zo bijzonder is. Dat komt doordat het tot voor kort vrijwel uitsluitend als spreektaal werd gebruikt. Daar is nu verandering in gekomen. De bundels die de Stichting het Drentse boek uitgeeft, van dichters als Gerard Nijen- huis, Bart Veenstra en Roel Reyntjes, bereiken oplagen van 1000 tot 5000 exemplaren.

Het Drents leent zich volgens streektaalfunktionaris Egbert Meijers bij uitstek voor poëzie: „Dichten is vooral weglaten, en dat is de kracht van het Drents. Het understatement is ook iets typisch Drents. Als wij iets heel mooi vinden zeggen we: 'Dat is lang niet lelijk.'”

Grote woorden als liefde en dood neemt de Drent bij voorkeur niet in de mond. Sterker nog, het Drents heeft geen woord voor liefde, net zomin trouwens als enig ander Nedersaksisch dialect. 'Ik ben verliefd op je' wordt bijvoorbeeld 'Ik mag je wel lijden' en liever dan 'Hij is dood' zegt de Drent: „Hij is hennegaon”.

Professor Niebaum van het Nedersaksisch Instituut in Groningen moet lachen om het enthousiasme van de Drenten. „Die tijden zijn voorbij”, antwoordt hij op de vraag of de Groninger zich ook verstaanbaar kan maken tot de Poolse grens. „De rijksgrenzen beginnen steeds meer op taalgrenzen te lijken. Want niet alleen in Nederland, ook in Duitsland is de standaardtaal steeds dominant geworden. Bovendien wordt de gemeenschappelijke woordenschat steeds kleiner omdat er bijvoorbeeld tussen Nederlandse en Duitse boeren steeds minder gecommuniceerd wordt. Aan de ene kant van de grens staat een combine, en aan de andere kant ook.” Niebaum vindt het afkalven van het plat Gronings en het plat Duits niet betreuwenswaardig. „Zo gaan die dingen nu eenmaal”, zegt hij opgewekt. „Die overgangs- en verdwijningsprocessen zijn trouwens erg interessant.”

Op de vraag welke taal onze gesprekspartners thuis gebruiken, reageert de meerderheid wat ongemakkelijk. Om uiteenlopende redenen blijkt eigenlijk iedereen Nederlands te spreken met zijn kinderen. „Maar”, zegt directeur Stef Grit van het Staringinstituut, „ze zijn natuurlijk wel van jongsaf aan vertrouwd met het dialect dus ze kunnen later altijd nog een cursus gaan volgen.”

De schreeuw

door H.J.A. Hofland

pagne kunt dragen. Tussen de woorden PRESIDENT EN QUAYLE weer dat gezicht van die vrouw op de bodem van haar radeloosheid.

Het is niet de manier die de specialisten voor ogen hadden om de kunst tot het volk te brengen maar het is wel wat we tegenwoordig functioneel noemen. Het is: *merchandising* Munch. Dat moet, hoe dan ook, een oorzaak hebben. Op de doos met de pop wordt nog vermeld dat een bedrijf in Texas aanspraak maakt op het idee om De Schreeuw tot feestartikel te verwerken: die heeft het copyright want het schilderij is te oud om nog voorwerp van auteursrecht te kunnen zijn, net als de Stier van Potter die het koektrommeltje versiert. Probeer je daarom eens voor te stellen wat er aan de fabricage vooraf is gegaan. Ergens in

Texas wordt een *brainstorming* gehouden: wat valt er na al die mombakkesen van staatslieden en toverhekken voor nieuws te verzinnen. De kunstkenner in het gezelschap krijgt het idee, moet eerst uitleggen wie Munch en wat De Schreeuw is. 't Is wel heel iets anders dan wat ze gewend zijn maar de vergadering wordt het er tenslotte over eens dat de tijd rijp is om de tijdgeest zelf tot feestartikel te verwerken. Een marktonderzoek levert de bevestiging. De fabrikant in Taiwan wordt in de arm genomen, die begrijpt er niets van maar dollars zijn dollars.

Degenen die besloten hebben dat De Schreeuw het best weergeeft wat er door een mens heengaat bij de gedachte dat Dan Quayle de volgende president zal zijn, nog een beetje leider van de vrije wereld misschien, hebben ook gedacht dat juist Munch en niet iemand anders hier handig te pas kwam. Er zijn nog wel meer

schilderijen of andere kunst die de wanhoop verbeelden maar De Schreeuw zie je steeds vaker. Ik geloof dat hij ook al voor een boekomslag is gebruikt en als ik me nu vergis heb ik binnenkort gelijk. De Schreeuw is in de mode.

Wie is Munch's model voor dit schilderij geweest, of: waardoor is hij ertoe gekomen, wat is eraan vooraf gegaan? Het zou goed zijn als zich een Munch-kenner aandiende om dat eens precies te vertellen, en ik hoop van harte dat het een hartverscheurend verhaal zal blijken te zijn. Niet dat ik tegenstander ben van een klassieke stier of de Brug van Arles op een koektrommel of een figuur van Giacometti als schemerlamp (nog niet gezien), maar om een of andere reden is het met De Schreeuw anders gesteld. Het is geen heiligschennis maar een spoorje van flauwekul, de tijdgeest schreeuwend voordat hij geslagen is. Of vergis ik me? Ben ik bezig een aantal hardwerkende Chinezen in Taiwan het brood uit de mond te stoten? Dat zou ik niet graag willen.

Ik heb het nog even nagekeken: wonder boven wonder komt Munch bij Fukuyama niet voor.